

«ПРАВОВИЙ КЛІМАТ» ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ В ЕКОНОМІЦІ

‘LEGAL CLIMATE’ OF SOCIETY AS A GROUND FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF LEGAL ORDER IN ECONOMY

Шонія Л.В.,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

Стаття присвячена проблематиці формування «правового клімату» суспільства як особливого економіко-правового феномену, який виступає одночасно метою правового порядку та основою для його сталого розвитку. Розкривається зміст правового клімату суспільства, виявляється його місце у системі передумов сталого розвитку. Демонструється подвійна природа правового клімату суспільства для економічного та правового порядку.

Ключові слова: правовий порядок, правовий порядок в економіці, правовий клімат суспільства, інвестиційний клімат, податковий клімат, сталий розвиток.

Статья посвящена проблематике формирования «правового климата» общества как особого экономико-правового феномена, который выступает одновременно целью правового порядка и основой для его устойчивого развития. Раскрывается содержание правового климата общества, демонстрируется его место в системе предпосылок устойчивого развития. Обосновывается двойная природа правового климата общества для экономического и правового порядка.

Ключевые слова: правовой порядок, правовой порядок в экономике, правовой климат общества, инвестиционный климат, налоговый климат, устойчивое развитие.

The article is devoted to the problems of the formation of legal "climate" of society as a special economic and legal phenomenon, which is both the purpose of the legal order and the basis for its sustainable development. Author discovers the content of the legal climate of society and determines its place in the system of prerequisites for sustainable development. The article illustrates the dual nature of the legal climate of society for economic and legal order.

Key words: legal order, legal order in the economy, society legal climate, investment climate, tax climate, sustainable development.

Постановка проблеми. Розгляд економічного виміру сучасного правопорядку є одним із найбільш актуальних та перспективних напрямів загальнотеоретичних досліджень. Першою чергою, це зумовлено усе більшим поширенням ідей економічного аналізу права як міждисциплінарної дослідницької парадигми. Між тим точки перетину правового порядку та економічної системи не часто стають предметом уваги у межах теорії права. Однак формування «правового клімату» у суспільстві, яке нерідко розглядається як першочергова мета правового порядку та одночасно – основа його сталого розвитку, є проблемою, що вимагає, у тому числі, загальнотеоретичного юридичного аналізу.

Стан дослідження. Питання інституціоналізації правового клімату у сучасному суспільстві знаходять своє відображення здебільшого у працях економістів та спеціалістів з економічного права, хоча останнім часом науковці усе активніше звертаються до проблеми юридичного виміру сталого розвитку та ролі правового порядку у цьому процесі. У цьому контексті представляють інтерес праці таких науковців, як К.Ю. Баранов, І.Ю. Горбачова, Н.О. Звягінцева, В.Л. Мельниченко, О.М. Вижитович, Т.П. Смержанюк, О.К. Якимчук, А.Ф. Крижановський та ін.

Разом з тим для сучасної загальнотеоретичної юриспруденції поза зоною уваги залишаються питання формування правового клімату як передумо-

ви сталого розвитку правового порядку в економіці. Саме це й зумовлює мету цієї статті: виявити загальнотеоретичні аспекти інституціоналізації правового клімату суспільства, його структуру та ролі у сталому розвитку.

Виклад основного матеріалу. Економічна інституціоналізація правового порядку так чи інакше веде до однієї кінцевої мети – формування певного «правового клімату» у суспільстві або його частині. Між тим слід зазначити, що поняття «правового клімату» не отримало допоки свого визнання у загальнотеоретичній юриспруденції і використовується радше як метафора, аніж поняття, наповнене чітким змістом (ця метафора використовується поряд із такими словосполученнями, як «правове поле», «правовий простір», «правове життя» тощо).

При розгляді правового порядку в економіці ця метафора, утім, є доволі корисною та такою, що відкриває нові грані загальнотеоретичного аналізу. Тут слушною є думка А.Ф. Крижановського: право отримує своє продовження у стані впорядкованості суспільного життя, а правопорядок, власне, становить той правовий «клімат» у суспільстві, в якому тільки і можуть розкритися потенційні можливості і глибинна природа права. Зіставлення права і правопорядку здатне висвітлити потенції права як явища не тільки із «світу сущого», але в той же час і як прагнення у «світ належного» [1, с. 13].

У той же час поняття правового клімату поступово входить до наукового обігу в сфері юридичної психології. Зокрема, зустрічається точка зору, відповідно до якої правовий клімат – це комплексний феномен у вигляді цілісної характеристики психологічної атмосфери правового життя групи. Визначальну роль у ньому відіграють групові настрої – переживання та почуття, викликані реакцією на різноманітні правові події. Настрої правового протесту, правового нігілізму, правового задоволення чи незадоволення, правових сподівань, правової впевненості можуть виникати у зв'язку з низьким рівнем життя, реальною правовою захищеністю громадян, результатами діяльності правоохоронних органів з протидії злочинності, характером висвітлення правових питань у засобах масової інформації і т. ін. [2, с. 112].

Варто зазначити, що поняття правового клімату також часто використовується у зв'язці з іншим поняттям сучасної юриспруденції, яке доволі складно віднести до однозначних, – правовим режимом. Зокрема, у науковій літературі підкреслюється, що правовим режимам властиві такі ознаки:

1) вони встановлюються на законодавчому рівні і забезпечуються засобами державного та правового примусу;

2) вони особливим чином регламентують конкретні сфери суспільних відносин;

3) вони представляють собою специфічний порядок правового регулювання, який складається із сукупності правових засобів і характеризується певним наперед визначеним їх поєднанням;

4) найбільш стійкими й визначальними елементами правових режимів виступають загальні та спеціальні правові статуси суб'єктів права, в яких концентруються усі особливості правового режиму в цілому;

5) вони виступають як певний кінцевий результат, правовий клімат, який склався у суспільстві в результаті використання певної правової форми регулювання суспільних відносин [3; 4].

Але фактично, коли йдеться про правовий клімат, першою чергою теоретична думка орієнтується на парадигмальні засади правового порядку. При цьому такою, що активно розвивається, є концепція правового клімату саме в економіці. Це пов'язано з тим, що в науковий обіг міцно увійшли такі поняття, як «інвестиційний клімат», «податковий клімат» тощо. На наш погляд, усі вони є складовими єдиного цілого – правового клімату в економіці як результату правового порядку, його наявної форми.

Що ж стосується складових правового клімату в економіці, то він, включаючи в себе названі інвестиційний та податковий клімати, виступає фундаментальною передумовою для розвитку інституцій сталого розвитку. Слід зупинитися детальніше на цих складових правового клімату в економіці.

Економіко-правовий термін «інвестиційний клімат» дозволяє визначити ту систему орієнтирів, у межах якої відбувається процес інвестування, і на основі цього окреслити напрями ефективного вико-

ристання інвестицій. Він включає стан економіки, соціально-економічну стабільність, рівень розвитку законодавчої бази, рівень розвитку інвестиційної інфраструктури, рівень розвитку продуктивних сил, валютну і фіскальну політику, стан фінансово-кредитної системи та інвестиційного ринку, інвестиційну активність населення, статус іноземного інвестора та інші фактори [5, с. 12–13].

Як у наукових колах, так і серед підприємців існує багато версій визначення поняття «інвестиційний клімат». Так, переважна більшість економістів трактує інвестиційний клімат як сукупність соціальних, природних, економічних, політичних, правових або інших передумов, які характеризують доцільність інвестування в ту чи іншу діючу господарчу систему, і погоджується з тим, що це – комплексне економіко-політичне явище, що формується під впливом значної кількості чинників. Такі фактори, як правило, піддаються адекватній кількісній оцінці, і відтак – і порівняльному аналізу, який дозволяє ідентифікувати рівень інвестиційної привабливості економіки країни або регіону в цілому [6; 7].

Підсумовуючи, можна сказати, що інвестиційний клімат – це узагальнена характеристика сукупності соціальних, економічних, організаційних, правових, політичних, соціокультурних передумов, що зумовлює привабливість і доцільність інвестування в ту або іншу господарську систему (економіку країни, регіону, корпорації). Інвестиційний клімат, таким чином, виступає своєрідним структурним зрізом правового порядку в економіці, його якісною оцінкою. Якщо інвестиційний клімат, що виник у результаті встановлення того чи іншого правового порядку в економіці, є несприятливим, то, відповідно, такий правовий порядок в економіці має бути реформований. Іншими словами, сприятливий інвестиційний клімат є показником ефективності правового порядку в економіці.

Як складову правового клімату в економіці розглядає інвестиційний клімат також Н.А. Звягінцева. Вона зазначає, що інвестиції виступають засобом досягнення рівноваги у суспільстві, яка має як макроекономічне, так і юридичне значення. На цій рівновазі базуються уявлення про стабільність й ефективність ринкової моделі правового порядку в економіці як системи правових та економічних відносин, що виражаються в децентралізованій активності людей як економічних акторів та суб'єктів права. Крім того, будь-яке відхилення від рівноваги може бути розцінене як криза не лише в економічній, але й правовій системі [8, с. 25]. Видається, що з позицій методологічних засад економічного аналізу права та правового порядку, саме інвестиційний клімат виступає спільною сферою перетину засобів економіки та права, а тому є сенс розглядати його як економіко-правовий феномен.

Деяко інакше розглядається в спеціалізованій літературі проблематика податкового клімату як складової правового порядку в економіці. На думку В.Л. Мельниченко, податковий клімат є сенс

розглядати не лише у контексті правового порядку, але й у зв'язку з формуванням особливої податкової політики держави. Податкова політика держави є системою актів та заходів, які проводяться державою у сфері податків, та спрямування їх на реалізацію тих чи інших завдань, які стоять перед суспільством. Виділяють три типи податкової політики держави [9, с. 17]. Перший тип – політика максимальних податків, що характеризується принципом «взяти все що можливо». Другий тип – політика розумних податків, яка сприяє розвитку підприємництва, забезпечуючи сприятливий податковий клімат. Третій тип – податкова політика, яка передбачає достатньо високий рівень оподаткування, але при наявності соціального захисту населення. В ідеалі за умови сильної економіки податкова держава повинна вдало поєднувати усі зазначені типи податкової політики. Для України ж притаманним є перший тип податкової політики, поєднаний з третім [10, с. 65].

Як зазначається в юридичній літературі, держава в максимально можливих розмірах податкового навантаження враховує не тільки фіскальні інтереси, а більше уваги приділяє економічним інтересам податкоплатників. Послаблюючи податкове навантаження на бізнес, держава стимулює нарощення фінансових ресурсів у податкоплатників і створює умови для розширення суспільного відтворення. Основна мета при проведенні такої політики – збільшення економічного зростання шляхом покращення інвестиційної активності за рахунок найбільш вигідного податкового клімату. Але при проведенні такої політики впливають недоліки, пов'язані з недофінансуванням соціально значущих сфер економіки. А тому така політика за своєю економічною значущістю й суспільно-соціальними наслідками виправдовує себе лише за умови, коли вона використовується як засіб державного регулювання в період стагнації економіки [11, с. 156].

Варто зазначити, що інвестиційний та податковий клімат не мають самостійного значення, якщо вони не «вписані» у загальну стратегію сталого розвитку, який якраз і є метою правового порядку в економіці, а цілісний правовий клімат суспільства виступає фундаментальною основою для його появи та розгортання. Парадигма сталого розвитку включає в себе вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації. У країнах, де на державному рівні зазначені вимоги ігноруються, в поняття сталого розвитку намагаються вкласти «зручний» зміст, вихолощуючи справжній. Так, в Україні термін «сталий розвиток» часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, міст, сіл та окремих галузей економіки. Інколи до цього додають здійснення безсистемних заходів щодо збереження довкілля та поліпшення санітарних умов проживання й праці людей. Таке тлумачення терміну розкритиковане Г. Дейлі і є не лише грубою помилкою, але і його профанацією [12, с. 113].

Таким чином, концепція сталого розвитку передбачає не лише економічну, але й правову складову. Насправді без ефективної правової системи та правового порядку в економіці сталий розвиток стає неможливим.

Сутність концепції сталого розвитку покладена у його місії та цілях, сформованих за трьома головними аспектами: економічний, соціальний та екологічний. Економічна складова означає оптимальне використання обмежених ресурсів та застосування екологічних – природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій, включаючи видобуток і переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку та знищення шкідливих відходів виробництва. Соціальна складова сталого розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, у тому числі на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ між людьми в глобальних масштабах. З екологічної точки зору, сталий розвиток повинен забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем, включаючи створене в них людиною середовище [13, с. 163-169]. Тому окрім групи суто економічних цілей концепція сталого розвитку потребує урахування екологічної та соціальної груп цілей.

Думається, що концептуальні засади сталого розвитку вимагають розгляду правових засобів його забезпечення. І дійсно, як підкреслює Т.М. Смержанюк, врахування правової основи сталого розвитку є необхідною складовою успішного та детального аналізу цього явища. Вона зазначає, що правова складова є альтернативою хаотичного розвитку та функціонування підприємств, організацій, міст, держави, що передбачає розроблення та дотримання певних визначених загальнообов'язкових норм, правил поведінки [14, с. 258].

У цьому контексті правовий клімат як результат правового порядку в економіці слід розглядати з точки зору тієї ж триланкової структури, що й правовий порядок в економіці у цілому: нормативність-інституційність-інфраструктурність.

Нормативна складова правового клімату як фактору сталого розвитку економіки і права виражається у несистематизованій, хоча й доволі розгалуженій законодавчій базі. Так, у рішеннях Верховної Ради України неодноразово зазначалося про необхідність консолідації зусиль міжнародного співтовариства для послідовного досягнення загальнодержавних і глобальних цілей сталого розвитку та виконання його завдань за такими основними напрямками:

У законодавчій сфері:

формування компетентними органами влади загальних принципів, стратегій і керівних положень, що дозволяють вживати конкретні заходи, спрямовані на сталий розвиток на загальнодержавному, регіональному, місцевому і глобальному рівнях;

ефективне наближення законодавства України до законодавства ЄС та його адаптація до законодавства країн ЄС [15];

неухильне застосування правових заходів для виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, запровадження відповідних контрольних і дозвільних процедур.

В економічній сфері:

системні, виважені внутрішні реформи, спрямовані на економічне зростання, розвиток сільського та лісового господарства, технічні засоби промислового виробництва та видобування мінералів, а також регіональне, міське планування, транспорт, інфраструктура, індустрія туризму та відпочинку;

удосконалення форм міжнародного співробітництва України в нових умовах глобалізації економічних відносин;

у соціальній сфері:

здійснення політичних реформ, сприяння суспільному прогресу;

підвищення рівня життя суспільства, розвиток демократії, становлення громадянського суспільства, забезпечення гарантій верховенства права, свободи слова, захисту прав і свобод людини, зміцнення національної безпеки [16].

Як справедливо зазначає В. Чалчинський, нормативне забезпечення сталого розвитку як складової правового порядку України слід розглядати під кутом зору існування трьох рівнів, на яких діють ті чи інші законодавчі акти:

локальні – галузеві рішення, що ставлять локальні цілі й завдання в масштабах однієї або кількох сумісних галузей у контексті сталого розвитку України;

інфраструктурні – рішення загальнодержавного рівня, що створюють необхідні збалансовані умови й можливості для реалізації цілей і завдань сталого розвитку;

системні – рішення по цільових програмах, що визначають напрями реалізації цілей і завдань сталого розвитку на загальному або регіональному рівнях [17, с. 112].

Наступний сегмент сталого розвитку як мети правового порядку – інституційний. Тут можна констатувати доволі повільну правову інституціоналізацію сталого розвитку в українській правовій системі. Між тим відповідно до робочого плану Програми розвитку ООН в Україні виокремлюється чотири інституційні напрями реалізації сталого розвитку в Україні:

супровід концепції сталого розвитку та її відпрацювання на регіональному рівні, сприяння роботі Національної ради з питань науки, інновацій та сталого розвитку;

впровадження принципів сталого розвитку України на основі розробки еколого-економічної моделі розвитку сировинної галузі з урахуванням сучасного стану економіки;

розробка основних напрямів вдосконалення економічного механізму природокористування та системи фінансування природоохоронної сфери відповідно до ринкових умов господарювання та адміністративної реформи;

законодавча, інвестиційна та інформаційна підтримка екологічного бізнесу [18].

Інфраструктурна проблематика сталого розвитку в Україні є гостро актуальною та такою, що вимагає виходу за рамки правового порядку в економіці як такого, оскільки очевидно, що сталий розвиток є загальносоціальною проблемою, а не лише економічним питанням. Тут слушною є точка зору А.Ф. Крижановського, який підкреслює, що при розгляді питань інфраструктури правового порядку неможливо залишатися осторонь громадянського суспільства, яке часто грає визначальну роль у процесах його інституціоналізації [19, с. 477].

Прикладом громадівської інфраструктури сталого розвитку на правовому рівні може слугувати, наприклад, Інститут сталого розвитку, створений у 2001 році, метою якого є сприяння сталому розвитку громад та відкритому громадянському суспільству шляхом заохочення громадян до участі у прийнятті рішень та виробленні політики через творчу розробку, дослідження, освітні програми і реалізацію благодійних програм й підтримку громадських організацій, органів місцевого самоврядування й ініціативних груп [20].

Варто підкреслити, що правова інфраструктура сталого розвитку як складова правового порядку в економіці може розглядатися також в інтегративному ключі. Так, План дій «Україна – Європейський Союз» у розділі «Сприяння сталому розвитку» передбачає завершення розробки та прийняття державної стратегії сталого розвитку (ССР) та здійснення заходів для забезпечення її імплементації [21]. В Україні на сьогодні прийнята лише «Концепція Стратегії національної екологічної політики України на період до 2020 року», а сама стратегія знаходиться на розгляді. І хоча цілі та принципи національної екологічної політики, згідно з Концепцією, враховують «принцип рівноправності трьох складових розвитку держави (економічної, екологічної, соціальної)» [22], втім, механізми та інструменти її реалізації не відображають напрацьовань екологічної та пов'язаних політик європейських країн. Концепція сталого розвитку знайшла своє відображення в Угоді про асоціацію України та Європейського Союзу.

Висновки. Правовий клімат є особливою субстанцією, яка поєднує економічні і правові аспекти життя сучасного суспільства, виступає передумовою сталого розвитку та кристалізує усі сучасні тенденції правової та економічної реальності. Виступаючи складовою економічних підвалин правового порядку, правовий клімат є тим станом, який характеризує найважливіші та найуспішніші сторони будь-якого правопорядку. Можна підсумувати, що інвестиційний, податковий клімат, поєднаний зі стратегією сталого розвитку, детермінують сучасний правовий порядок в економіці і на нормативному, і на інституційному, і на інфраструктурному рівнях. Це дозволяє стверджувати їх органічність більш загальним закономірностям глобалізації, інтеграції та глокалізації світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крижанівський А.Ф. Право і правовий порядок: грані співвідношення / А.Ф. Крижанівський // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2006. – Вип. 29. – С. 12–18.
2. Юридична психологія : підруч. / Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко та ін. ; за заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. – К. : КНТ, 2007. – 360 с.
3. Беляева Г.С. Правовой режим: общетеоретическое исследование : автореф. дис. ... на соиск. учен. степ. доктора юрид. наук ; спец. : 12.00.01 – теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве / Г.С. Беляева. – Курск, 2013. – 44 с.
4. Богущкий П. Правовой режим: методологічні рівні дослідження / П. Богущкий // Право України. – 2013. – № 1-2. – С. 317–322.
5. Пушкин А. Правовой режим иностранных инвестиций в Российской Федерации / Андрей Пушкин. – 2-е изд. – М. : Альпина Паблишер, 2012. – 376 с.
6. Баранов К.Ю. Место инвестиционного права в современном процессе развития гражданского законодательства / К.Ю. Баранов // Власть. – 2012. – № 2. – С. 5–12.
7. Горбачова І.Ю. Складові інвестиційного клімату і чинники, які його формують [Електронний ресурс] / І.Ю. Горбачова. – Режим доступу : <http://eprints.ksame.kharkov.ua/2095/1/151-157.pdf>.
8. Звягинцева Н.А. Инвестиции как фактор устойчивого развития экономической системы / Н.А. Звягинцева // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2011. – № 5(79). – С. 24–28.
9. Окунева Л. Налоги и налогообложение в России / Л. Окунева. – М. : Финстатинформ, 1996. – 222 с.
10. Мельниченко В.Л. Податкова функція сучасної держави : дис. ... канд. юрид. наук ; спец. : 12.00.01 – теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень / В.Л. Мельниченко. – О., 2012. – 228 арк.
11. Выжитович А.М. Налоговый климат и развитие экономики. Теоретические основы и эмпирические оценки / А.М. Выжитович, А.В. Терешин // Эко. – 2008. – № 8. – С. 154–162.
12. Медоуз Д.Х. Пределы роста / Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, Й. Рэндерс, В.В. Беренс. – М. : Издательство МГУ, 1991. – 207 с.
13. Социально-экономический потенциал устойчивого развития : учеб. / под. ред. проф. Л.Г. Мельника и проф. Л. Хенса. – 2-е изд., стер. – Сумы : Университетская книга, 2008. – 1120 с.
14. Смержанюк Т.П. Сталий розвиток в умовах глобалізації та його складові / Т.П. Смержанюк // Економічні інновації. – 2013. – № 53. – С. 253–260.
15. Про рекомендації парламентських слухань про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом : Постанова Верховної Ради України від 28 листопада 2002 р. № 299-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 3. – Ст. 22.
16. Про звернення Верховної Ради України до парламентів, урядів та громадськості держав Європи : Постанова Верховної Ради України від 22 травня 2003 р. № 844-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 297.
17. Чалчинський В. Особливості правового забезпечення сталого розвитку України в перехідний період / Владислав Чалчинський // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 3(15). – С. 109-114.
18. Якимчук О.К. Сталий розвиток: проблеми законодавчого забезпечення в Україні [Електронний ресурс] / О.К. Якимчук. – Режим доступу : <http://gisap.eu/ru/node/483>.
19. Крижанівський А.Ф. Правовой порядок в Україні: витоки, концептуальні засади, інфраструктура : моногр. / А.Ф. Крижанівський. – О. : Фенікс, 2009. – 504 с.
20. Institute of Sustainable Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://isd.ucoz.ua/>.
21. План дій Україна – Європейський Союз. Європейська політика сусідства : схвалено Кабінетом Міністрів України 12 лютого 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_693.
22. Про затвердження Концепції Стратегії національної екологічної політики України на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.